

Е.Д. Чакенов¹, А.Б. Сарбасова²

¹*философия ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Тынышбаев атындағы ҚазККА, Қазақстан, Алматы, e-mail: chakenov1942@mail.ru*

²*тарих магистрі, сениор-лектор, М.Тынышбаев атындағы ҚазККА. Қазақстан, Алматы. e-mail: aizhamal_09@mail.ru*

БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ ҰҒЫМДАРЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада білім беру және діни экстремизм ұғымдарының мәні мен маңыздылығын тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан негізінде қарстыра келе, діни көзқарастар, оның ішінде экстремизм көріністері тудыратын қатердің өсуіне байланысты мәселелер өзекті болып отырғандығы айтылады. Сонымен қатар, соңғы жылдары діни экстремизм проблемасы Орталық Азия аймағының барлық елдері, оның ішінде Қазақстан үшін ішкі саяси ахуалға елеулі түрде ықпал ете бастады, аймақтық қауіпсіздіктің маңызды факторына айналды. Білім қоғамның өсіп келе жатқан рухани деградациясы мен радикалдану процесін тоқтата алатын, адамға өзін шығармашылық тұрғыдан көрсетуге, гуманизм және жалпыадамзаттық құндылықтар қағидаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін маңызды факторлардың бірі бола алады.

Түйін сөздер: ренессанс, маргинализация, исламофобия, фундаментализм, саяси ислам, идеология, радикализм, діни экстремизм.

Chakenov E.D¹, Sarbassova A.B²

¹*candidate of philosophy science, Associate Professor, Kaz ATC named after M.Tynyshpayev, Kazakhstan, Almaty. e-mail: chakenov1942@mail.ru*

²*master of history, senior- lecturer. Kaz ATC named after M.Tynyshpayev, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aizhamal_09@mail.ru*

THE ESSENCE AND MEANING OF THE CONCEPTS OF EDUCATION AND RELIGIOUS EXTREMISM

Abstract

The article States that the meaning and significance of the concepts of education and religious extremism are relevant on the basis of Kazakhstan over the years of independence, issues related to the growth of threats caused by religious views, including manifestations of extremism. At the same time, in recent years, the problem of religious extremism has become a significant influence on the internal political situation for all countries of the Central Asian region, including Kazakhstan, and is becoming an important factor in regional security. Education can become one of the important factors that can stop the process of growing spiritual degradation and radicalism of society, allow people to Express themselves creatively, implement the principles of humanism and universal values.

Key words: Renaissance, marginalization, Islamophobia, fundamentalism, political Islam, ideology, radicalism, religious extremism.

Е.Д. Чакенов¹, А.Б. Сарбасова²

¹*кандидат философских наук, доцент. КазАТК им М.Тынышпаева,*

О СУЩНОСТИ ПОНЯТИЙ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА И ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация

В статье авторы рассматривают значение и значимость понятий образования и религиозного экстремизма являются актуальными на основе Казахстана за годы независимости, вопросы, связанные с ростом угроз, вызываемых религиозными взглядами, в том числе проявлениями экстремизма. Вместе с тем, в последние годы проблема религиозного экстремизма стала существенно влиять на внутривнутриполитическую ситуацию для всех стран Центрально-Азиатского региона, в том числе Казахстана, становится важным фактором региональной безопасности. Образование может стать одним из важных факторов, которые могут приостановить процесс растущей духовной деградации и радикализма общества, позволить человеку творчески проявить себя, реализовать принципы гуманизма и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: ренессанс, маргинализация, исламофобия, фундаментализм, политический ислам, идеология, радикализм, религиозный экстремизм.

Тарихи тұрғыдан алғанда, Қазақстан, Орталық Азия аймағының бөлігі ретінде, әрдайым әр түрлі халықтардың, діндердің, мәдениеттердің, бір сөзбен айтқанда, Шығыс пен Батыстың өркениеттерінің тоғысқан жері, кездесуі және үнқатысу орны болған және болып келеді. Қазақтардың мәдени-этикалық дәстүрлерімен мұраланған, рухани саладағы толеранттылық қазіргі және болашақта көп ұлтты және көп дінді Қазақстанда азаматтық татулықты сақтау үшін жақсы негіз болып табылады. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан барлық азаматтардың ұлттық және діни шығу тегіне қарамай діни сенім бостандығын қамтамасыз етті. Діни институттардың сандық және сапалық өсуі байқалды. Қазақстан тұрғындары әрқашан басқа ұлт өкілдеріне, нанымдар мен мәдениеттерге деген шыдамдылығымен ерекшеленді. Шынында да, Қазақстан Республикасының аумағында жүз отыздан астам ұлттар мен ұлыстардың өкілдері тұрады.

Қазақстанда, Орталық Азиядағыдай, көптеген мемлекеттердің әлеуметтік проблемалары тар ұлттық шекарадан тыс аймақтық және жаһандық деңгейлерге шықты және бірлескен және сәйкес жауаптар қажет болды. Сонымен қатар, әрбір проблема ОА-ның аймақтық қауіпсіздігі үшін жойқын болып табылады және өзінің көріну саласы бойынша жіктеледі және өзіндік ерекшеліктері бар.

Қазіргі Орталық Азияда адами және табиғи потенциалға қарамастан, маңызды проблемалар жиналуда. Орталық Азия елдерінің өмір сүру деңгейінің төмендеуі және халықтың жаппай кедейленуі, қоғамның люменизациясы мен поляризациясы, экстремизм, есірткінің заңсыз айналымы, ішкі және сыртқы көші-қон, халықтың білім деңгейі, мәдениеті мен сауаттылығы деңгейінің төмендеуі, жаңа технологияларға қол жетімділіктің артта қалуы сияқты аймақтағы маңызды проблемалардың теріс әсері, бүкіл әлем қауымдастығын қатты алаңдатады және аймақтағы барлық мемлекеттер тарапынан келісілген саясатты қажет етеді.

Орталық Азияның әлеуметтік қамсыздандыру аспектілерін зерттеу «жұмсақ» және «қатты» қауіпсіздік аспектілерін анықтаумен байланысты. Оның үстіне, «жұмсақ» аспектілер, соның ішінде әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздік, деструктивтік тұрғысынан рухани және мәдени қауіпсіздік «күшті» жақтардан асып кетуі мүмкін, оны қамтамасыз етуге әскери күш әдістерімен қол жеткізуге болады және қауіпсіздіктің дәстүрлі түсінігіне сәйкес келеді [1.89-118бб].

Орталық Азия аймағы мемлекеттерінің қазіргі заманғы дамуының біререкшелігі – әртүрлі мемлекеттерде діни және философиялық ілімдерге, атап айтқанда исламдық балама идеясына белгілі бір әсерету. А.Малашенконың пікірінше, «шынайы исламға» оралуды жақтаған, Мұхаммед пайғамбар заманында және төрт әділ халифаның діни және саяси мінез-құлқының үлгілерін ұстануға шақырған салафия идеялары қызығушылық тудырады. Салафиттер тек осылай ғана әділетті әлеуметтік әділеттілікті әділетті билеуші қамтамасыз ететін шынайы исламдық әл-ауқатты қалпына келтіруге болады деп мәлімдеді. Салафия, оның қазіргі нұсқасы - исламизм үлкен діни және этикалық елес болды және солай болып қала береді, және француз ислам ғалымы Максим Роденсонның сөзімен айтқанда «ыңғайлылық үшін оны идеология деп те атауға болады» [2, 14 б.].

Осылайша, КСРО ыдырағаннан кейін Орта Азияда айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай қалыптасты. Дағдарыстың әсерінен Орталық Азия республикаларында

элеуметтік бағдарламалар едәуір қысқарды, бұл халықтың жаппай кедейленуіне, халықтың бір бөлігінің маргинализациясына әкелді, бұл жастардың, әйелдер мен қарттардың туу деңгейінің жоғары деңгейіне қарсы, сонымен бірге жинақталған және белсенді түрде пайдаланатын экстремистік ұйымдардың көбеюіне әкелді. қоғамдағы, элеуметтік мәселелерді өз мақсаттары үшін. Н.В. Степанов атап өткендей, экстремизмге және онымен байланысты қылмыстарға қарсы тұру тұрғысында «экономиканы жақсарту, жұмыспен қамтуды, еңбек белсенділігін арттыру және өмір сүру деңгейін жақсарту жөніндегі шаралар және т.б., осы элеуметтік жағымсыз құбылыстардың экономикалық тамырларын тікелей бұзып қана қоймайды (бұл өте маңызды), сонымен бірге басқа да (экономикалық емес) детерминанттарды - идеологиялық, элеуметтік-психологиялық, ұйымдастырушылық - басқарушылық және басқа себептер мен жағдайларды жоюға (оқшаулау, бейтараптандыру) ықпал етеді[3.99-10366]. Орыс ғалымы И.Д. Звягельская «зейнетақылар мен жәрдемақыларды төлеу, білім беру мен денсаулық сақтау жүйесін қолдау, халықты қорғаудың тым төмен деңгейі сияқты бірқатар проблемалар аймақта қайта даярлау үрдістерінің дамуына ықпал етті. Бұған биліктің жоғарғы эшелондарындағы сыбайлас жемқорлық пен непотизм, заңдылықты сақтамау және құқық қорғау органдарының әлсіздігі ықпал етеді. Сондықтан адамдар өздерінің қауіпсіздігін сезініп, дәстүрлі құрылымдарға тартылды»[4.236].

Жалпы алғанда, Орталық Азиядағы дәстүрлілікке үндеу өте орынды, өйткені ол ресурстарды үнемдеуге және қиын жағдайда қоғамдағы тәртіпті сақтауға көмектеседі. Мысалы, Орталық Азия көптеген қоғамдық, бейресми, жергілікті қауымдастықтарда құрылған және жұмыс істейтін институттардың, дәстүрлі элеуметтік құрылымнан туындайтын функциялар мен қатынастардың болуымен сипатталады. Жергілікті қауымдастықтардағы элеуметтік байланыстар мен өзін-өзі реттеу процестері туыстық, көршілік, діни және басқа қатынастарға негізделуі мүмкін. Осылайша, қазіргі заманғы көзқарастардың дамуы әр түрлі мақсаттар мен идеалдардың қарама-қайшылық жағдайында, дәстүрлілік пен қазіргі заманның қарама-қайшылығы жағдайында жүреді. Сонымен қатар, қала тұрғындары үшін батыстық өмір сүру стандарттары мен ойлау тәсілдері көбірек танысады, алынған идеялар, теориялар мен нормалар синтезделіп, өзгертіледі. Орталық Азияның транзиттік қоғамдарындағы қазіргі заманғы дәстүрлі, таңқаларлық үйлесулермен қатар жүреді және кейде оған қарсы тұрады [5.60-6566].

Бүгінгітаңда «исламдықтүсі» бар ұлтшыл радикализм дерлік нормаға айналды. Мұндағы кез-келген ұлттық мәнді табуға жасалған кез-келген әрекет әлемдік өркениеттен оқшаулануға, иеліктен шығаруға, «осы дүниенің жек көрінішті араздығына» әкелетінін ұмытпау керек. Олар біртұтас тамыр іздемейді, бірақ бір халықты басқалардан ерекшелейтін нәрсе. Сонымен қатар, олар барлық адамдарға олардың сипаттамалары ретінде қызмет ету ниеті туралы айлакерлікпен айтады. Бірақ біз есімізде ұстауымыз керек: ерекшеліктерге баса назар аудару адамдарды масштабты бұзатын сюрреализмді әлемді тікелей қабылдаудан алыстатады. Ұлттық-діни, әсіресе ұлттық-радикалды киіммен киінген кез келген мессияндық идея өте қауіпті. Біздің жақын көршілеріміздің, әсіресе ресейліктердің алаңдаушылығымен келіспеуімізге болмайды. Ресейдің Стратегиялық және саяси зерттеулер орталығының вице-президенті И.Звягельскаяның пайымдауынша, «исламдық қозғалыс Орталық Азияда ықпалды күшке айналуы мүмкін. Орталық Азия республикаларын дүр сілкіндірген жүйелік дағдарыс, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі және олардың билеушілері жаңа шындыққа жауап бере алмайтындығына халықтың реніштері діни дүниетанымды нығайтуға қолайлы негіз болды. Осының негізінде исламдық балама шықты»[6.156].

Осындай саясаттың нәтижесінде исламофобия (... грек phobos – фобия немесе қорқыныш) қазірдің өзінде сыртқы экстремизмнен емес, ішкі ұлттық радикализмнен және бұрынғы қоғамымызға енгізуге тырысқан өте қауіпті идеялармен қалыптасуда.

Баспасөзден белгілі болғандай, муфтимен оның шәкірттері СаудАрабиясында, Біріккен Араб Әмірліктерінде және басқа араб елдерінде ғана емес, исламның «классикалық» нұсқасын таратуға тырысты және қолға алды[7.176]. Сондықтан олар Қазақстанда бар исламның нұсқасына, атап айтқанда, суфизм мен суннизмге қарсы нақты идеологиялық соғыс жүргізді.

Мұның бәрі бірнеше себептерге байланысты қауіпті:

- біріншіден, Б. Абдуллин өзінің «Қазақстандағы ислам мәселесі туралы» мақаласында дұрыс жазғанындай, аймақтағы сопылар құрған тарихи және идеологиялық негіздерді сілкіндіруге деген ұмтылыс, ең алдымен, мемлекеттік қауіпсіздік мәселелерін қоздырады».[8.186]. Бұл, ең алдымен, қазақтар арасындағы алауыздыққа, тіпті діни себептердегі бір-бірімен соғысуға әкелуі мүмкін (мысалға алысқа барудың қажеті жоқ: Солтүстік Кавказдағы «таза ислам» өкілдері мен тарифті жақтаушылар арасындағы қақтығысты алыңыз). Меніңше, ұлы Ч. Уәлихановтың «ресейлік

азаматтығына кірмес бұрын мұсылмандар тек атымен ғана мұсылмандар болған және Мұхаммед әлемінде ерекше сүнниттік бөлініс болған» деген сөздерінің еске салу өте орынды деп санаймын. Мұсылмандық заңдар ешқашан қабылданбады ... және үкіметтің бастамасы бойынша және сыртқы тапсырыстардың бюрократиялық сүйкімділігі арқылы далаға енгізілді»[9.115-11966];

- екіншіден, «классикалық» исламның араб нұсқасын енгізуге шақыру кейбір саясаткер исламистерден емес, өзінің рухани мәртебесіне байланысты сенім білдіретін бұрынғы бұрынғы мүфтиден туындауы өте қауіпті. Өйткені, аз діндарлар өздерінің теологиядағы бас мүфтиі, жұмсақтықпен айтқанда, біліксіз екенін біледі, өйткені оның арнайы рухани білімі жоқ. Шамасы, оның араб тіліндегі барлық нәрсеге тәуелділігі кәсіби қызметімен байланысты: ол араб филологы, оның ғылыми мүдделері негізінен Марокко әдебиетімен шектелген;

- үшіншіден, біз исламда шынайы идеологтардың көп еместігін, қауымдастық көшбасшыларының көпшілігінің мәселенің мәнін түсінуге жеткілікті білімі жоқ екенін ескеруіміз керек. Қарапайым діндарлар туралы не айтуға болады? Сондықтан оларда қазіргі исламның араб нұсқасы, тіпті оның жоғары саясатталған нысаны - ваххабизм туралы өте түсініксіз пікірлер бар. Бастапқыда өздерін «сенім тазалығы үшін күресетіндер» деп жариялаған ваххабизмнің тарихын көп адамдар білмейді, кейінірек өздерінің және олардың қозғалысына нұқсан келтіретін «лидерлерінің» саяси амбициясының балалары болды. Шынында да, XVIII ғасырдың ортасынан бастап ваххабизм саяси қарсыластармен күресте сенім мен экстремизм мәселелерінде тым фанатизмді ұстанатын саяси идеологияға айналды.

Оның негізін қалаушы Абд аль-Ваххаб исламды пұтқа табынушылықтың («джахалия») қалдықтарынан және жаңашылдықтан («бида») тазартуға шақырды[10.203-20666].

XIX ғасырда ваххабилік теологтар барлық сүнниттерді кәпірлер деп жариялады («кафирлер»), оған бүкіл әлемнің сүнниттері жауап берді, олар ваххабилерді пайғамбардың туған жерлеріне, Мекке мен Мединаны жаулап алуға қатысты вандализм әрекеттерінде көрініс тапқан Мұхаммедке құрметсіздік жасады деп айыптады, қасиетті қалаларда және т.б.[11.67-6966].

Бас мүфтидіңге сенушілерді неге шақырды?!

Бұл қазіргі исламдық қозғалыстардың көпшілігі саяси фундаментализмнен, ислам ұрандарының астындағы соғыстардан, оның ішінде ваххабизмнен саяси тұрғыдан шешіліп, бандалар мен бүкіл ислам әлеміне үлкен қайғы әкелетін кезең.

«Фундаментализм» ұғымы біздің күнделікті өмірімізге XX ғасырдың басында АҚШ-тан протестантизмдегі либералды протестанттық рационализмге қарсы бағытталған консервативті ағым түрінде келді.Фундаменталистер Киелі кітаптың кез-келген сынын жоққа шығарды, догманың «іргелі» негіздері үшін күрескен.

Жалпы, фундаментализм, тек теологиялық даулардан тыс болғанға дейін, кез-келген идеология, оның ішінде діни үшін де табиғи құбылыс. Егер бұл немесе басқа дін тазалық үшін, оның дінінің іргелі негіздері үшін күреспесе, керісінше, табиғи емес болар еді. Исламдағы фундаментализм ерекше емес. Тағы бір нәрсе, бүгінде «исламдық фундаментализм» ұғымы саяси шындыққа көшеді және қоғамның назарына оның саяси, ұлттық-радикалды нұсқасында ғана ұсынылады. Мұнда атақты ислам жетекшісі Али-хажжи ибн Усман әл-Абшерони (О. И. Рубей) келіспейді, ол «ислам фундаментализмі» термині «исламнан алыс, адамдар, негізінен саясаткерлер мен журналистер, жиынтықты білдіреді» дегенді білдірді жекелеген ислам елдерінде болып жатқан жағымсыз құбылыстар, және қандай да бір себептермен оны діннің өзімен байланыстырады»[12.55-5666]. Бұған тек мынаны жатқызуымызға болады, біздің республикада бұқаралық ақпарат құралдарында, білместен, немесе біреудің бұйрығымен, философия мен діни практикада Қазақстан мұсылмандары діни басқармасыресми идеологтармен келіспейтін барлық заманауи исламдық қозғалыстар жатады.

Сондықтан, бұл мәселеде барлық нүктесін қою маңызды. Фундаментализм әрдайым модернизммен қатар жүрді, қазір тек теологиялық пікірталастармен шектеліп, қазір тым төзбеушіліктің формаларына ие болды.

Бұл соңғысы, яғни тым төзбеушілік, яғни діни экстремизмнің өсуі (лат. Extremus - шектен шыққан), яғни саясаттағы және діни идеялардағы экстремалды көзқарастар мен әрекеттерге берілгендік. Бұл діни экстремизм, көбінесе, бауырластық соғыстарға алып келді және жетекшілердің саяси амбицияларына - дінаралық және ұлтаралық қақтығысқа қатысты болды. Бұрынғы бас мүфти де, оның жанындағы адамдар да бұл туралы білмеуі мүмкін емес.

«Саясиислам» ұғымы исламдық фундаментализмге тән барлық теріс тұстарды өзінің жоғары саяси көрінісінде және діни экстремизмде ескерді. Біздің ойымызша, бұл термин өзгелермен күресте қолданылатын кезде өте қауіпті. Өкінішке орай, мұндай үрдістің орны бар.

Мұның бәрі дінді біріктіріп қана қоймай, ұлттық өзін-өзі тануды қалыптастыруға, өз Отанына, оның тарихына деген мақтаныш сезімін тәрбиелеуге, оның аумағында тұратын барлық халықтарға, олардың мәдениеті, салт-дәстүріне деген сүйіспеншілікке тәрбиелеп қана қоймай, қоғамды құрта алатындығына қайта-қайта сендіреді. тұтастай алғанда және әрбір жеке адамда ең негізгі сезімдерді тудыратын: басқа ұлттарға деген жеккөрушілік, шовинизм, ұлтшылдық, тіпті ұлттық радикализм мен діни экстремизм.

Сонымен бірге радикализмде ол огиясының белсенді таралуы конфессиялық саладағы тұрақтылыққа үлкен қауіп төндіреді.

Жалпы, шовинизм, ұлтшылдық сияқты діни экстремизм және олардың экстремалды формасы – ұлттық радикализм – бұл ұлттық емес құбылыс. Бұл кез-келген халық үшін, кез-келген ел үшін қауіпті. Қазақстан мұнда ерекшелік болып қана қоймайды, бірақ біз қазақстандықтар үшін мұның бәрі жүз есе қауіпті, өйткені біз көп ұлтты мемлекетте өмір сүріп жатырмыз. Шовинизмнің, ұлтшылдықтың, ұлттық радикализмнің кез-келген толқуы - бұл қоғамның көптеген ауруларының белгілері.

Бүгінгі таңда исламофобия синдромы алаңдаушылық туғызуда. Бұған көптеген себептер бар.

Екінші Халықаралық Кәсіптік Конгресстің құжаттарында «білім беру өмір сапасын жақсартудың ең тиімді құралы, кедейлікпен және төзбеушілікпен күресте ең тиімді құрал ретінде анықталған. Білім бейбітшілікке негізделген мәдениетті қалыптастырады... ол жастар мен ересектерге тандаған қызмет салаларында жетістікке жетуге мүмкіндік береді...білім өз мәні бойынша жеке тұлға мен қоғамның дамуына жол ашады»[13.136].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, аймақ мемлекеттері үшін өздерінің тар ведомстволық шекараларын асырып жіберген және мемлекеттер мен қоғамдардың дамуындағы маңызды әлеуметтік-экономикалық және саяси факторлардың бірі болған білім беру мен оқытудың мүмкіндіктері мен функциялары туралы жаңа түсінік ерекше маңызға ие болып отырғандығын атап өтуге болады. Білім берудің басымдықты дамуының маңыздылығы қазіргі заманғы техникалық және ақпараттық жүйелерсіз мүмкін емес нарықтық қатынастардың дамуымен ғана емес, сонымен бірге әлемдік қоғамдастыққа кірігумен де байланысты. Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттері алдында тұрған жаңа міндеттердің ішінде азаматтардың мүмкін болатын көпшілігінің оларға жалпы еңбек және өмірге кіруге мүмкіндік беретін жалпы білім және кәсіптік білім алуын қамтамасыз ету міндеті тұр. Өмір бойы білім алу идеясын іске асыру адамға тез ғылыми-техникалық прогресс, құрылымдық түзету, ескінің жойылуы және жаңа кәсіптердің пайда болуы жағдайында қоғамнан кетпеуге мүмкіндік береді.

Білім сонымен қатар әлеуметтік өзін-өзі қорғаудың қажетті құралына айналады. Л. Турроу: «Білімді жұмыс күшімен қамтамасыз ету көбейген сайын, адамдар, ең болмағанда, бір рет алған табысын сақтау үшін білім деңгейін көтеру керек екенін түсінеді. Егер олар мұны жасамаса, басқалар олар үшін жасайды және олар жұмысының есіктерін жабық табады. Білім беру инвестициялардың жақсы формасына айналады, бұл адамның тиісті біліктілікке ие болмай-ақ табысы деңгейімен салыстырғанда өсуін қамтамасыз ететіндіктен емес, ол оның табыстарын оның деңгейімен салыстырғанда көбейтетіндігінде. егер басқалары білімін жетілдірсе, олай етпейді. Білім адамның нарықтағы орнын қорғауға арналған шығындардың қорғаныс формасына айналады. Білімді еңбек сыныбы неғұрлым кеңейсе және соғұрлым тез өссе, соғұрлым қорғаныс шығындарының бұл түрі қажет болады»[14, 155-156 бб.].

Діни экстремизм сияқты ұйымдасқан қауіпке аймақтағы бір ғана мемлекет өзі ғана қарсы тұра алмайды. Осындай елеулі қауіп-қатерге лайықты жауап қайтара алу үшін осы күреске қатысушылардың барлығын біріктіру қажет. Мемлекетаралық бірлестіктер мен мамандандырылған құрылымдардың келісілген жұмысы қажет, олардың негізгі мақсаты экстремизмге қарсы күрес. Діни экстремистік көріністердің алдын алудың тиімді стратегиясы жастарды мәдени және діни алуан түрлілік пен халықтар бірлігі, тарих пен діни төзімсіздік салдары түрінде жан-жақты білім беру болып табылады.

Діни ағарту мен білімнің жандануына уақыт әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рихтик М.И. «Қауіпсіздік» ұғымының эволюциясы: «қатерлерден» «жұмсақ шақыруларға» дейін // Әлемдік саясаттың қазіргі мәселелері: Қауіпсіздік, қақтығыстар және оларды талдау / Ред. М.М. Лебедева. - М.: Aspect Press, 2002, 89-118бб.

2. Малащенко А.В. Орталық Азиядағы исламизм: бүгін және ертең // Орталық Азия - 2007: қауіпсіздіктің негізгі факторлары: Мат. Инт. конф. / Ред. М.Әшімбаев. - Алматы: ІМЕР, 2007, 14-20 бб.
3. Степанов Н.В. Саяси және діни экстремизмге байланысты қылмыстармен күрестің криминологиялық мәселелері. Дис. ... шам. заңды N.. - М., 2003. 100б.
4. Звягельская И.Д. Орталық Азиядағы қауіп-қатер мәселесі туралы / «ТМД-ға 10 жыл: кейбір нәтижелер» ғылыми-практикалық семинар материалдары / СЕРИЯлар: Ғылыми есептер № 5 шілде 2001
5. Жарқынбаева Р.С. Әлеуметтік проблемалар Қырғызстанның ұлттық қауіпсіздігіне қатер ретінде // Қазақстан Республикасы ҰҒА Хабаршысы: әлеуметтік ғылымдар сериясы - Алматы, 2011. - №1. 63-67 бб.
6. Дәлелдер мен фактілер, - № 2. 2001 ж.
7. қараңыз: «Құрлық», № 23 (36). - 2000 жылғы 29 қараша - 12 желтоқсан. - Б.19.
8. сонда. - 19-бет.
9. Уәлиханов Ч. Таңдалған еңбектер. - Алма-Ата, 1958.- 227 б.
10. Қараңыз.: Ресей ғылым академиясының хабаршысы. - 1998. - Т. 68. - № 12. 1113-1116бб.
11. Осы туралы көбірек біліңіз: Артемьев А.И., Тайбектегі Н. Ваххабизм қайдан шыққан? Ислам мен діни экстремизмнің қазіргі тенденциялары. // «Ой» журналы. - 2000. - № 8-9. 28-33бб.
12. «Бірлесу» газеті. - № 42 (91). - 1992.
13. Өмір бойы білім алу саласындағы практикалық іс-әрекеттерге арналған ақпараттық материалдар. Алматы, 2004, 13-бет;
14. Cit. Авторы: Bell D. Кейінгі Индустриалды Қоғам. Әлеуметтік болжау тәжірибесі / Пер. ағылшын тілінен - М.: Академия, 1999. – 956 б.